

JOSEP -ANTONI YSERN I LAGARDA
Wrocław-València

ACOSTAMENT AL CONCEPTE D'EXEMPLUM DES DE LA PERSPECTIVA D'UN EXEMPLARI CATALÀ DEL SEGLE XV

El 1881 Marià Aguiló va publicar el *Recull d'eximplis, gestes e faules e altres lligendes ordenades por ABC* (= *Recull*) en la seva 'Biblioteca Catalana'. Es tracta d'un dels textos més característics i prototípics de la literatura catalana exemplar, versió d'una de les obres mestres d'aquest gènere: l'*Alphabetum narrationum* (= *AN*), d'Arnoldus Leodiensis.

Qui hagi entrat mai en contacte amb aquesta mena d'obres, es deu haver adonat de la gran quantitat de versions que existeix de molts dels *exempla*. Sovint, les diferències entre una versió i una altra són mínimes; però també sovint els trets diferenciadors poden ser tan importants que arribin a canviar la classificació genèrica d'un exemplum -de la narrativa en prosa a la narració en vers, posem per cas-.

L'objectiu d'aquestes pàgines és mostrar com els *exempla* no constitueixen cap gènere, sinó que, amb un revestiment formal o un altre, es defineixen com a tals únicament pel seu ús.

Thomas F. Crane, en la seva edició dels *exempla* de Jacques de Vitry (1890:XVIII), ens explica concisament i exacta per què el mot *exemplum* indueix a confusions:

The word 'exemplum' is employed by the ecclesiastical writers in two meanings, first, our "example" in a general sense; second, an illustrative story. This second meaning of the word is, I think, not earlier than the end of twelfth or the beginning of the thirteenth century. The two meanings of the word may easily be confused, and give rise to incorrect inferences (...).

Exemplum, doncs, tant pot voler dir "exemple" com "narració il·lustrativa", a la qual cosa es pot afegir el que afirma Walter Pabst (1967:292-293):

*Ejemplo' puede equivaler a enseñanza seria y a pio cuento ejemplar. Ejemplo', sin embargo, es también una designación de enmascaramiento, tras de la que se ocultan lo agudo e ingenioso y la patraña, lo festivo y lo frívolo, la historia de mentiras y la jácara de libre invención. (...) No olvidemos que Pedro Alfonso no se limitó a presentar, bajo el término de *exemplum*, adoctrinamientos exclusivamente moralizantes¹.*

Si el qualificatiu 'exemplar' s'emprà, a partir d'un determinat moment, per a dissimular el sentit d'algunes obres que depassaven allò que hom consideraria *didàctic*, era perquè hi havia un estira i arronsa entre aquesta finalitat moralitzadora i la temptació de novel·lar literàriament, davant la qual, segons sembla, van sucumbir els esperits més ortodoxos de l'època.

L'*exemplum* antic era, segons Battaglia (1959:45-82), un text referit sempre a un heroi concret, a un gran home o, comptat i debatut, a un personatge considerat, pel motiu que fos, com un model imprescindible. La qualitat de testimoniatge del passat dóna valor perenne i autèntica eficàcia a l'*exemplum* i va marcar indeleblement l'*exemplum* cristià².

Però seran Quintilià i Valeri Màxim els wui permetran l'acostament de l'*exemplum* clàssic al cristià. Per al primer, l'*exemplum* és una prova indirecta presa de fora del procediment judicial. Cal no oblidar que la retòrica, el marc en que es desenvolupa l'*exemplum*, neix vinculada íntimament al món forense. Des d'aquesta perspectiva, el tipus textual que estudiem es constitueix com a *similitudo*, tot encloent succeïts històricament fonamentats, textos orals, experiències pròpies de l'orador etc...

Valeri Màxim en els seus *Factorum et dictorum memorabilium libri novem* recull tot de fets memorables -i, doncs, exemplars-, revestits d'un caràcter clarament testimonial, amb la finalitat d'exaltar les virtuts i condemnar els vicis. A més a més, hi fa una aportació estructural molt remarcable: en la mesura en que individualiza els seus personatges mitjançant una abstracció de caire moralitzador, els fa coetanis seus, se'ls

¹ La idea llançada per Pabst és molt interessant i suggeridora, bé que matisable: el fet que aquestes narracions s'introduïssin en un marc superior -posem per cas el del sermó- les determinava perfectament i en limitava la potència semàntica. La seva exemplaritat era 'tele-dirigida', si se'ns permet l'expressió, des de la distància entre l'estament generador del missatge i el seu públic. No poc hi ajudava la utilització dels mitjans interpretatius típics de l'intel·lectual cristià medieval, com ara l'allegoria.

² *Exemplum est quod rem auctoritate aut casu alicuius hominis aut negotii confirmat aut infirmat* (Ciceró, *De inventione*, I, 49). *Exemplum est alicuius facti aut dicti prae-teriti cum certi auctoris nomine propositio* (*Rhetorica ad Herennium*, IV, 49, 62). Citacions extretes de Brémond et alii (1982: 29).

acosta i apropia, els converteix en modèlics i els protegeix del pas del temps. Tornem de bell nou a la idea de *testimoniatge del passat*. El concepte d'història que açò implica és molt proper al medieval. Alhora, el fet que utilitzi també narracions que no pertanyen a la tradició llatina, sancionarà l'ús per part dels escriptors medievals de textos exteriors -i, per tant, estranys- a la tradició cristiana.

L'*exemplum* esdevé, doncs, un mitjà d'intel·lecció del món. Mitjançant la seva senrenciositat fa actual el passat per entendre el present, cosa que el converteix en una eina educativa de primer ordre.

Brémond, Le Goff i Schmitt (1982:36-38), després de comentar d'altres definicions, n'elaboren una de pròpia que, en bona mesura, les resumeix. Aquest grup d'investigadors en subratlla els següents trets:

a) L'*exemplum* té un caràcter eminentment narratiu -i, encara que no ho diguin ells podem afegir-ho nosaltres, no necessàriament en prosa.

b) Es un *récit bref*, aspecte assenyalat per la major part dels investigadors, bé que, al nostre parer, resulta bastant ambigu, car molt fàcilment podem detectar diverses variants d'un mateix *exemplum* diferenciades fonamentalment per la seva llargària.

c) L'autenticitat o veracitat, que podem definir tot citant les seves paraules: *le récit rapporté dans l'exemplum est, toutes les fois qu'il est possible, affirmé comme historique, comme s'étant réellement passé ou, dans le cas de l'exemplum animalier, comme possédant les qualités de ce qui s'est réellement passé*. Podríem dir-ne, doncs, que l'*exemplum* és sempre versemblant, almenys des del punt de vista de la mentalitat medieval.

d) L'*exemplum* s'insereix sempre dins d'un discurs major i, tot plegat, se subordina a un *ensemble englobant: c'est un collage*,

e) Aque Ist discurs superior és, sovint, un sermó.

f) La retòrica de l'*exemplum* és la de la persuasió.

g) Existeix un *rapport entre un locuteur et un allocutaire, mais ce allocutaire est un auditoire particulier, celui des fidèles ou des disciples à qui l'on donne*.

h) L'*exemplum* és rotundament didàctic.

i) La lliçó que s'ha d'extreure de qualsevol *exemplum* no és pas sols una bona conducta *ni la bonheur terrestre de l'auditeur sinó son salut éternel*.

Aquestes característiques, les sintetitzen en la següent definició: *l'exemplum és un récit bref donné comme véridique et destiné à être inséré dans un discours -en general un sermon- pour convaincre un auditoire par une leçon salutaire*.

El marc que envoltava l'*exemplum* solia ser el sermó -tot i que no n'és l'únic-³. El predicador medieval tenia molt clara la famosa afirmació atribuïda a sant Gregori "*plus movent exempla quam verba*", la qual, en una de les múltiples version -*Exempla plus movent quam predicacio subtilis*- encapçala l'*exemplum* 273 del *Recull*⁴, que tot seguit transcrivim:

[273] EXIMPLI QUE A CONVERTIR POBLE A LA SANTA FE CATHOLICA MÉS HI APROFITEN OMENS SABIDORS DE VIDES DE SANTS E DE BONS EXIMPLIS QUE NO FAN OMENS MOLT SUBTILS EN SCIENCIA.

Exempla plus movent quam predicacio subtilis.

Segons que recompte Beda en la Istòria dels anglesos, un bisbe molt suptil he gran letrat fon tramès en Anglaterra perquè la convertís a la santa fe cristiana. Ell dit bisbe, preÿcant molt subtilment, no y poch convertir negú. E après fon-hi tramès altre meyns letrat e, comptant-los bons eximplis e molts miracles e vides de sants, convertí tota Englaterra.

Si el text tot just adduït té importància és perquè expressa perfectament el sentit de l'*exemplum* i la seva funció: explicar allò més complicat de la manera més simple als més senzills, preocupació constant en tots els teòrics de la predicació⁵. Per això aquests teoritzadors no van estalviar esforços amb la finalitat d'aconseguir uns mitjans que els facilités la utilització d'aquests vehicles expressius que són els *exempla*⁶.

³ Sobre el sermó vg.: A. Deyermond (1980) i Pedro M. Cátedra (1981). Centrat sobre aspectes de retòrica del sermó, veg. Hauf (1979). Sobre la predicació i la retòrica en períodes i llocs concrets veg.: Cruel (1879), Burgain (1879), Lecoy de la Marche (1886), Owst (1926) i Faulhaber (1972).

⁴ Citem els diversos *exempla* del *Recull* segons la numeració de l'edició que preparem com a tesi. Tot i així no hi ha gaire diferència respecte a la de M. Aguiló. El lector sempre pot trobar aquests textos en l'anterior edició seguint l'ordre temàtic alfabètic. La transcripció que en donem sempre és nostra, directa del ms. 89 de la Biblioteca de la Universitat de Barcelona.

⁵ J. Th. Welter (1927) recull abundants proves de l'interès dels grans teoritzadors dels *exempla* pel seu valor didàctic en la tasca d'adoctrinament dels més senzills. Ja sant Ambrós (Welter 1927: 13) -mort el 397- deia: *Exempla subicit, ut facilius suadeat, quia cui verba satis non faciunt, solent exempla suadere... quoniam exempla facilius suadent quam verba...* I el papa Lleó el Gran -mort el 462- deia (ibid. 14): "*Ad erudiendum Dei populum nullorum est utilior forma martyrum. Eloquentia sit facilis ad exorandum; sit ratio efficax ad suadendum, validiora suni exempla quam verba*" Del papa Gregori el

Tingui's present que la força dels *exempla* s'arrela en llur versemblança -per a l'home medieval-: en el fons, el text adés citat oposa les bones paraules del bisbe "sútil he letrat" als bons fets -sentit primitiu del concepte d'*exemplum*- del predicador que contava "eximplis e molts miracles e vides de sants". En la recepció d'aquestes narracions per part del públic medieval hi hauria, potser, una presuposició implícita -para'l*lela al plantejament, suara vist, de Quintilià i Valeri-: els *exempla* eren proves, transmetien fèts, experiències reals, vertaderes i, doncs, susceptibles de ser preses com a modèliques.

De mica en mica, els *exempla* van anar guanyant carta de naturalesa en la predicació, tant se valia que fos oral o escrita⁷.

El cert, però, és que l'*exemplum* trobà ben prompte altres camps d'utilització a banda dels sermons. La raó és fàcil d'entendre, ja que l'àmbit d'aplicació va ser sobretot el dels tractats de tipus moral i teològic que, al cap i a la fi, funcionaven d'una manera més o menys semblant a la predicació, amb la qual compartien un objectiu idèntic -convèncer algú d'alguna cosa- i una eina bàsica: la retòrica de la persuasió⁸. D'altra banda, l'al*legoria podia furnir múltiples interpretacions d'un mateix *exemplum*, de vegades fins i tot forçant-lo totalment⁹.

Gran -mort el 604-, el renovador de l'ús dels *exempla*, cita (ibid. 15): "Ad amorem Dei et proximi plerumque corda audientium plus exempla quam verba excitant". Aquestes opinions -en versions més o menys diverses- es repetiran en altres tractadistes i predicadors de l'Edat Mitjana. Així, Jacques de Vitry, dins el pròleg als seus Sermons de tempore (Welter 1927: 68) recomanarà de compondre sermons: Ex sanctorum patrum vitis et exemplis et rationibus et similitudinibus secundum naturas animarum et proprietates inanimatorum divinis sentenciis proter laicos adaptatis, idea que eixampla i anriqueix al pròleg als Sermones vulgares: Ad edificacionem rudium et agrestium erudicionem, quibus quasi corporalia et palpabilia et talia que per experientiam norunt frequencius sunt proponenda, magis enim moventur exterioribus exemplis quam auctoritatibus vel profundis sentenciis. Aquestes citacions, espigolades en el densíssim i riquíssim llibre de Welter, exliquen i fan palesa la filosofia -si se'ns permet la paraula- que s'amaga rere un *exemplum* com el que suara hem tret a collació. Observi's la lloança que fa el narrador de la Disputa de l'ase, de Turmeda (ed. Olivar, 1984: 156) a l'ase precisament per l'habilitat que demostra a l'hora d'enrastellar *exempla* dins la seua argumentació: "Car jo us juro que si Déu us hagués creat home, i que haguéssiu estat predicador, jo crec que tot el món hauria acudit a sentir vostre sermó, deixant els altres predicadors; tant és plaent la vostra conversa".

⁶ En aquests aspectes també insisteix Hauf (1990: 100, n. 62), on completa, en bona mesura, un treball anterior (Hauf 1979: 251, n. 1).

⁷ Per al concepte de "predicació per escrit" veg. Hauf (1990: 96-99), on s'estudia Lo Crestià d'Eiximenis des d'aquesta perspectiva.

Tanmateix, el que més complica l'estudi d'aquest tipus de narracions és el seu ús en textos literaris per tal com les desdibuixa i els fa perdre els límits. El rovell del problema consisteix a copsar com és possible que un *exemplum* pugui aparèixer sota tantes formes diverses. Si un candidat a gènere es caracteritza per un polimorfisme tan remarcable, caldrà plantejar-se fins a quin punt se'l pot qualificar com a gènere. Bé ens adonariem d'aquest fet si acaréssim el text 566 del *Recull -predicator devotus ubique ferventer predicat-*, en el qual les pedres i muntanyes que formen l'auditori d'un predicador cec, objecte de la burla d'un acompanyant seu, li responen "amen", amb una narració semblant de l'escriptora alemanya Marie Luise Kaschnitz (1964:57-66), contemporània nostra. Evidentment, en Kaschnitz, aquest text deixa de ser un *exemplum*.

Davant d'aquest estat de coses o bé neguem l'existència de l'*exemplum* com a gènere, o bé provem de caracteritzar-lo de la manera més funcional possible.

És aquesta segona opció la que pren el grup de Brémond-Le Goff-Schmitt en el treball a què ens hem referit adés (Brémond et al. 1982).

Els esmentats investigadors distingeixen entre allò que anomenen anècdota exemplar o la seva lliçó o moralització -tots dos aspectes dins de l'anàlisi sintagmàtica-. Estudien també, molt sistemàticament, la illustració de la lliçó a través de l'anècdota, que es pot realitzar per via sinecdòtica -il·lustració de la lliçó per un cas concret, segons el lema "*ab uno disce omnes*"; metafòrica -el cas de la falla, l'al·legoria, la paràbola, la *similitudo*, etc...-; i, finalment, d'una manera mixta -determinades al·legories, com ara la famosa de l'espasa de Dàmocles-.

En funció d'aquesta classificació analitzen les diverses fórmules que introdueixen l'anècdota o n'extreuen la conclusió: els *exempla* sinecdòtics fan servir enllaços del tipus *audivi*, mentre que en els metafòrics la transició entre l'anècdota i la lliçó sol ser molt remarcada ja que cal induir l'auditori a relacionar el missatge amb la seva interpretació -

⁸ Welter (1926: 10-63, 150-211, 425-453) fa un examen exhaustiu dels principals tractats de moral i dogmàtica que usen *exempla*.

⁹ Pareu esment en el que es comenta, sobre el procediment de treure moralitats en l'*Espill de la vida religiosa* (veg. Pacheco-Bover, 1982, 296-297): "De la moralitat que hom pot traure de les creatures cascú faça segons millor pot considerar i segons nostre Senyor l'inspirarà, que no cal posar d'açò regla, car los esperits són diversos, emperò lo discret encara de la pedra duríssima trau oli, i l'abella estuciosa de les espines trau flor". Vet ací una reelaboració de començaments del segle XVI i en un text estructuralment allegòric del "moralitza com vulguis" amb què acabaven, sovint, els *exempla*.

"Aquests o aquells que fan això, són com aquells que (*sic, sicut...*)..."

Consideren que l'anècdota es pot dividir en dues parts: una dedicada a la menció del canal *-audivimus, legimus etc.-*, cosa que serveix per a indicar un determinat grau de credibilitat; i l'altra que és la narració stricto sensu. Aquesta segona part també es pot dividir en seqüència exemplar i seqüència hermenèutica. La prima és una cadena d'accions, meritòries o no, que condueixen l'heroi a la recompensa, és a dir, a la salvació o al càsting, o sia, a la condemna. La segona seqüència és una interpretació interna de l'*exemplum* duta a terme pel personatge principal de l'anècdota, amb un sentit primordialment didàctic.

Una volta aplicat aquest esquema, passen a considerar l'*exemplum* des del punt de vista paradigmàtic, a força de relacionar la seqüència exemplar i l'hermenèutica amb els diversos *exempla*. Se centren en l'estudi de la seqüència mèrit/demèrit.

La limitació més important d'aquesta proposta és la dificultat d'aplicar-la als *exempla* fora de context, reunits en qualsevol mena d'exemplari, com ara el nostre. Despresos del context, perdem totes les fórmules introductòries i, sovint, fins i tot les lliçons.

Davant aquest fet, creiem que l'*exemplum* només es pot determinar *lato sensu*, sense pretendre pas diferenciar clarament un concepte que, potser, ni tan sols semblava genèricament evident als escriptors medievals mateixos.

Podríem dir que l'*exemplum* era una unitat narrativa mínima, amb un sentit predeterminat teòricament i concretat només en relació al seu context -normalment, un sermó-.

Com més s'utilitzaven aquest *exempla* en textos literaris, més exemplaritat perdien, fins a arribar a un moment en què, tot seguint el plantejament de Pabst adés esmental, el qualificatiu de 'literatura' podia esdevenir una pura etiqueta, de vegades amb clares intencions de vendre garsa per perdiu i disfressar, així qualsevol possible heterodòxia o "diversió".

Fixem-nos en el seqüent cas: comparem el tema de la cacera salvatge, com apareix en el *Recull*, on en tenim a l'abast dues versions, amb el mateix *exemplum* adaptat per Boccaccio (ed. Branca, 1976: 380 i ss.) en la narració vuitena de la cinquena *giornata* del *Decameró* -de la qual copiem un fragment-.

Recull 399

MIRACLE E
EXIMPLI DE UNA
FEMBRE AMIGA DE
I CLERGUE

*Luxoriosam mulierem
diabulus ad infernum
portavit.*

Una amiga de un clergue, volent-se morí, manà que li sobreso/156 vlas-sen les sues çabates e que la soterrassen ab elles, car molt les havie gran mester. E aquella nit, aquella morí.

Feÿa la luna molt clara, e un cavaller, venint ab un scuder seu per un camp, oy veus de una fembre e, meravellant-se, veeren-la venir e vench corrent tro que fo prop d'ells. E venie en camisa e portave calçades les dites çabates. E dix: -Senyors, volets-me [ajudar]! E lo cavaller, conexent-la, descavalcà de soon caval e demanà-li con venie axi. Ella dix-li con era morta e que els diables venien detràs ella a manera de cans e de caçadors. E tentost oÿren de luy los ladraments dels cans diables qui venien detràs ella. Ladoncs lo¹⁰ cavaller pres-la per los cabells, que tenie lonchs,

Recull 543

EXIMPLI DE UNA
DONA, MULLER DE
UN CAVALLER, QUI
OUCIS SON MARIT
PER FER ADULTERI
AB ALTRE CAVALLER

*Peccantes simul in vita
simul in morte puniuntur. Elinandus.*

Segons que recompte Elinando, un hom carbo-ner era pobre, mas era hom de bona vida e honesta, lo qual era gran amic de un comte. E, una nit, faent en una muntanya son carbó, tinent un gran clot plen de carbó cremant, veé venir una fembre corrent, tota nua, e un cavaller cavalcant en un caval negre ab una spasa en la mà detràs ella. E, quant foren venguts al dit clot on lo carbó stava, ella li fugia a la derredor del clot, mas lo cavaller la oucis ab la espasa e, après que l'ach morta, la lançà dins lo carbó cremant. E quant fon cremada tragué-la del foch e gità-la demunt lo dit caval. E deuant de ssi, en lo dit caval, ell la se'n levà. E lo dit carboner, veent moltes nits la mort de lla dita fembre en la dita manera, dix-ho al dit comte, son amich, lo qual

Decameró

(...) Ora avvenne che, venendo quasi all'entrata di maggio, essendo un bellissimo tempo e egli entrato in pensiero della sua crudel donna, comandato a tutta la sua famiglia che solo il lasciassero per più poter pensare a suo piacere, piede innanzi più se medesimo trasportò pensando infino nella pigneta. E essendo già passata presso que la quinta ora del giorno e esso bene un mezzo miglio per la pigneta entrato, non ricordandosi di mangiare né d'altra cosa, subitamente gli parve udire un grandissimo pianto e guai altissimi messi da una donna; per che, rotto il suo dolce persiero, alzò il capo per veder che fosse e maravigliossi nella pigneta veggenendosi. E oltre a ciò, davanti guardandosi, vide venire per un boschetto assai folto d'albuscelli e di pruni, correndo verso il luogo dove egli era, una bellissima giovane ignuda, scapiigliata e tutta graffiata dalle frasche e da' pruni, piagnendo e gridando forte mercé; e oltre a questo le vide a' fuanchi due grande e fieri mastini, li quali duramente apresso correndole

10

lo: ms. «los».

enbolica's los cabells en lo braç aquerre, e en la man dre'ta tench l'espasa treta perquè la defenés. E quant los diables caçadors e cans foren prop d'ella, dix ella tremollant al cavaller: -Lexa'm córrer, que ja se acosten! E lo cavaller tota vegade la tenie pus fort. Ella, donant-li grans tirades dels cabells, los cabells ab lo cuyr del cap romagueren en lo braç del cavaller. Ella començà a ffüger molt forment, e un diable qui la seguia cavalcant en un caval negre pres-la ab los cans que eren diables e mès-la traversade denant si, en lo caval, e axi tornà per devant lo dit cavaller, que stave molt espeventat.

E en l'altre die per lo mati, lo dit cavaller anà a la ciutat e dix-los ço que li havie sdevengut emostrà-los los cabells de la dita fembre, amiga del clergue. E tentost anaren a la sepultura de lla dita fembre e veeren que no /157r tenie los cabells ne lo cuyro del cap. E açò s'esdevench en lo bisbat maguntino.¹¹

comte anà ab lo dit car-boner en aquell loch on lo cavaller matava la dita fembre. E con lo comte o ach tot vist, acostà's al dit cavaller e pres-lo per lo braç e, ab gran ardimement, dix-li: -Qui est tu? -Jo -dix ell- son vostre tal cavaller e aquesta fembre és la muller qui fon de tal cavaller, que matà a son marit per gitar-se ab mi carnalment, per la qual cosa nos aucierem abdós e, perquè no-ns comfessam ni-ns partim del peccat tro a la mort, sofferim molt gran turment, per tal manera que quescuna nit jo la ouciu e la crem e major dolor e paor suffir quant jo la ouciu que no fa l'om qui en lo món mor per sentència, e molt major dolor e turment suffir quant la crem que no si en lo món /221r la cremassen. E lo comte li dix: -Quin cavall és aquex en què cavalques? E lo cavaller li respòs: -Aquest caval és diable qu'ens turme[n]ta abdós. E lo comte li dix: -Porïets ésser ajudat per cosa que hom faés en aquest món? -Och -dix lo cavaller-! Per fer-nos dir misses, e los psalms, e d'açò nos farïets gran profit e gran remey a nostres pens. E lo comte dix que li playia e axi ho féu.

spesse volte crudelmente dove la giugnevano la mordevano; e dietro a lei vide venire sopra un corsier nero un cavalier bruno, forte nel viso crucciato, con uno stocco in mano, lei di morte con parole spaventevoli e villane minacciando. Questa cosa a un'ora meraviglia e spavento gli misse nell'animo e ultimante compassione della sventurata donna, dalla qual nacque disidero di liberarla da sì fatta angoscia e morte, se el potesse. Ma senza arme trovandosi, ricorse a prendere un ramo d'albero in luogo di bastone e cominciò a farsi incontro a' cani e contro al cavaliere. Ma il cavaliere che questo vide gli gridò di lontano: "Nastagio, non t'impacciare, lascia fare a' cani e a me quello che questa malvagia femina ha meritato". E così dicendo, i cani, presa forte la giovane ne' fianchi, la fermarono e il cavaliere sopraggiunto smontò da cavallo; al quale Nastagio avvicinato si disse: "Io non so chi tu se' che me così cognosci, ma tanto ti dico che gran viltà è d'un cavaliere armato volere uccidere una femina ignuda e averle i cani alle coste messi come se ella fosse una fiera salvatica: io per

11

maguntino: ms. «mangutino».

Les dues versions catalanes s'apliquen a temes molt semblants: una, contra el pecal de luxúria; l'altra, contra el pecat en general, bal·lament el pecat que s'hi esdevé entra dins del camp de la luxúria.

El nucli central del tema conegut com *la cacera salvatge* és sempre el mateix: un condemnat, normalment una dona que havia tingut una vida més o menys dissoluta o disbauxada, és empaitada per una gossada infernal o per algun cavaller -que sol ser un amant seu, particip de les culpes de la dona-, atrapada, morta i duta de nou l'infern, amb la qual cosa torna a començar el cicle.

El que canvia en aquests dos textos és la situació que emmarca i justifica aquesta persecució.

En el primer cas es tracta d'una dona que ha comès el pecat de la carn amb un clergue. Curiosament, sembla intur quin serà el seu càstig *post mortem* i, per això, demana que la soterrin amb sabates de ferro.

Un cavaller que travessa un bosc una nit amb lluna molt clara -detall que contribueix a crear un ambient tòpicament esborronador-, sent els esgarips de la dona i, tot seguit, la veu córrer amb les sabates calçades. Ella mateixa, en veure'l, li demana ajuda i li explica que l'encalcen uns diables a tall de gossos i caçadors. No en sabem, però, res més: és el lector qui ha de suposar que ha estat condemnada pel seu pecat amb el clergue. El cavaller intenta defensar-la, però sense èxit. El seu capteniment heroic només serveix per afegir un altre detall esgarriós al conjunt de la narració: la malaurada dona fuig bo i deixant els cabells penjant del braç de l'ardit cavaller.

Tot plegat, quan a l'endemà exhumaran el cadàver de la dona, descobriran que li manquen els cabells i aquest fet confirmarà la veritat del

certo la difenderò quant io portò". Il cavaliere allora disse: "Nastagio, io fui d'una medesima terra teco, e eri tu ancora piccolo fanciullo quando io, il quale fui chiamato messer Guido degli Anastagi, era troppo più innamorato di costei che tu ora non se' di quella de' Traversari; e per la sua ferezza e crudeltà andò sì la mia sciagura, che io un dì con questo stocco, il quale tu mi vedi in mano, come disperatto m'uccisi, e sono alle pene eternali dannato. Né stette poi guari tempo che costei, la qual della mia morte fu lieta oltre misura, morì, e per lo peccato della sua crudeltà e della letizia avuta de' miei tormenti, non pentendosene, come colei che non credeva in ciò aver peccato ma meritato, similmente fu e è dannata alle pene del Ninferno. Nel wuale, comme ella discesse, così ne fu e a lei e a me per pena dato, a lei di fuggirmi davante e a me, che già cotanto l'amai, di seguirarla come mortal nemica, non comme amata donna; e quante volte io la giungo, tante con questo stocco, col quale io uccisi me, uccido lei e aprola per ischiena, e quel cuor duro e freddo, nel qual mai né amor né

que conta el cavaller. En la segona versó catalana (*Recull* 543), adreçat contra la luxúria, de nou ens trobem el motiu de la persecució demoníca; i altra volta la diferència està, sobretot, en les circumstàncies narratives que l'acompanyen. El més interessant, ara, és que hi ha ocasió perquè enraonin el cavaller diabòlic i el que presencia tan estranys fets. Així, ens assabentem que el genet infernal és un súbdit del cavaller que l'interroga i que ha estat condemnat, en morir, a perseguir la seva estimada, una adúltera que va matar son marit perpoder jeure amb ell. Cada nit l'ha d'atrapar, matar i cremar en una pila de carbó.

El cavall en què va muntat és el dimoni mateix, que turmenta tots dos amants. Un detall interessant s'afegeix a tota aquesta descripció: hi ha l'esperança de les misses i dels psalms que, dites en llur sufragi, podrien alliberar-los de tan funest fat.

Serà, tanmateix, el text de Boccaccio el que ens mostrarà el camí tan diferent que pot recórrer l'*exemplum* que comentem, tot jugant únicament amb el context en qual s'insereix.

Si en els casos tot just vistos, els temes llatins (*Luxoriosam mulierem diabolus ad infernum portavit | Peccantes simul in vita simul in morte puniuntur*) encasellaven i determinaven el sentit últim dels textos, ací trobem una utilització de la mateixa anècdota exemplar que permet extreure'n una lliçó exactament contrària.

En el text de Boccaccio, Nastagio és el típic amant desdenyat que, fart de tot, surt a passejar per un bosc, amb la frisança pròpia de l'enamorat menyspreat de la seva *crudel donna*, per poder pensar amb una mica de tranquil·litat. Contràriament al llòbreg ambient nocturn de l'*exemplum* 399, ara l'acció s'escau a l'entrada demaig, amb un oratge primaveral.

pietà poterono entrare, con l'altre interiora insieme, si come tu vedrai incontanente, le caccio di corpo e dolle mangiare a questi cani. Né sta poi grande spazio che ella, si come la giustizia e la potenza di Dio vuole, come se morta non fosse stata, risurge e da capo incomincia la dolorosa fuga, e i cani e io a seguirla. E avviene che ogni venerdì in su questa ora io la giungo qui e qui ne fo lo strazio che vederai; e gli altri di non credere che noi riposiamo, ma giungola in altri luoghi ne' ella crudelmente contro a me pensò o operò; e essendole d'amante divenuto nemico, come tu vedi, me la conviene in questa guisa tanti anni seguir quant'anni ella fu contro a me crudele. Adunque lasciamo la divina giustizia mandare a esecuzione, né ti volere opporre a quello a che tu non potresti contrastare". Nastagio, udendo questo parole, tutto timido divenuto e quasi non avendo pelo addosso che arrciato non fosse, tirandosi a dietro e riguardando alla misera giovane, cominciò pauroso a aspettare quello che facesse il cavaliere; il quale, fenito il suo ragionare, a guisa d'un cane rabbioso con lo stocco in

Absolutament absort, ni tan sols es recorda de menjar. Enmig d'aquest amè lloc, de sobte, sent el plany i els crits d'una dona.

La resta de la història, ja la coneixem. Hi ha, bàsicament, els mateixos elements de l'*exemplum* 543. També hi ha lloc per a un diàleg entre Nastagio i el cavaller, abans que acompleixi el càstig a què està sotmesa la dona. És en aquesta conversa on ja veiem la gran diferència que allunya aquesta narració de la de l'*exemplum* català -de la de qualsevol exemplari-: el cavaller perseguidor va suïcidar-se per la crueltat de la dona.

Cal entendre *crueltat* com ho fa Nastagio també respecte a la seva, és a dir, com a sinònim de "menyspreu, desdeny". La *crueltat*, doncs, ací, no té res a veure amb la dels *exempla*. De més a més, l'estimada del cavaller, segons conta ell mateix, va alegrar-se de la seva mort. Ell va haver d'anar a l'infern per suïcida; ella hi va anar poc més tard, per la seva responsabilitat en la trista fi del cavaller. El càstig haurà de ser de la mateixa durada que el turment amorós pait en vida pel cavaller i es repetirà en tots els llocs on aquella dona s'havia captingut malament amb el seu prenent. En cap moment no s'esmenta la possibilitat d'alliberar aquesta parella mitjançant misses. Es condemna, doncs, el rebuig de l'amor, no la seva acceptació. La lliçó és ben altra que les dels temes que encapçalen els *exempla* anteriorment vistos. El cert és que Nastagio en pren bona nota. El cavaller li ha informat de tota mena de detalls.

En els fragments que no hem extractat és conegut el que passa: ordeix un pla destinat a fer avinent a la seva estimada -la filla de Paolo Traversaro- el que s'esdevé als qui reneguen de l'amor, als qui el rebutgen. Organitza una fontada, a la qual convida la seva estimada, al

mano coese addosso a la giovane, la quale inginocchiata e da' due mastini tenuta forte li gridava mercé, e a quella con tutta sua forza diede per mezzo il petto e passola dall'altra parte. Il qual colpo come la giovane ebbe ricovutto, così cadde boccone sempre piagnendo e gridando: e il cavaliere, messo mano a un coltello, quella aprì nelle reni, e fuori trattone il cuore e ogni altra cosa da torno, a' due mastini il gitò, il quali affamatisima incontanente il mangiarono. Né stette guari che la giovane, quasi niuna di queste cose stata fosse, subitamente si levò in piè e cominciò a fuggire verso il mare, e i cani appresso di lei sempre lacerandola: e il cavaliere, rimontato a cavallo e ripreso il suto stocco, la cominciò a seguire, e in picciola ora si dileguarono in maniera che più Nastagio non gli poté vedere. Il quale, avendo queste cose vedute, gran pezza stette tra pietoso e pauroso: e dopo alquanto li vene nella mente questa cosa dovergli molto poter valere, poi che ogni venerdì avvenia; per che, segnato il luogo, a' suoi famigliari se ne tornò. (...)

mateix lloc on ha presencial els fets descrits. No cal dir que hi reïx, fins a l'extrem que una setmana després se celebren les noces de Nastagio amb aquesta dona perquè *tanta fu la paura che di questo le nacque (...) che ella, avendo l'odio in amor tramutato, una sua fida cameriera segretamente a Nastagio mandò la quale da parte di lei il pregò che li dovesse piacere d'andare a lei, per ciò que ella era presta di far tutto ciò che fosse piacer di lui.*

Així, doncs, un mateix text serveix per a donar una lliçó absolutament oposada.¹² Totes aquestes narracions, doncs, tenen una **potencialitat semàntica**, un sentit, que és manipulada i concretada pel seu ús. I açò ensacosta als fenòmens de la **polisèmia exemplar**, que és el tret que permetrà un sistema de classificació tan perfecte com el que trobem en l'AN d'Arnoldus Leodiensis -un poc deturpat en el *Recull*, que n'és la versió catalana-. De retop, també ens acosta als problemes eterns de la definició de l'obra literària, perquè els *exempla* se'ns escapen, ja que no sabem ben bé fins a quin punt els podem considerar literatura. Més encara: hem vist que com més literaris, menys exemplars. Si com hem vist més amunt, l'anècdota que contava Beda deixava de ser un *exemplum* en una narració de M. L. Kaschnitz, escriptora contemporània nostra, el mateix s'esdevé amb el motiu de la cacera salvatge en el text de Boccaccio. Ara, el marc no és un sermó, com hem dit que succeïa habitualment, sinó una narració. Potser una mica d'exemplaritat encara queda en la redacció boccacesca, per més que de manera ben irònica: així com, encabida en un sermó, la cacera salvatge havia de prevenir contra l'amor, encastada en un conte del *Decameró*, més aviat ha de prevenir contra el rebuig de l'amor i, de més a més, dóna una idea, suggereix un estratagema a Nastagio perquè aconsegueixi el que es prosa. Alligona, doncs, ensenya, com qualsevol *exemplum*, però sense transmetre la moral que ens podíem imaginar si paràvem esment en el tema sota el qual apareix classificada en *Recull*.

Per capir en quin senti els *exempla* no podem ser considerats textos literaris, res millor que partir de la següent definició de literatura, de la ploma del filòleg espanyol F. Lázaro Carreter (1987:168):

¹² Veg. Manteverdi (1913: pp. 287-290 (II)): La gran diferència entre la versió de Boccaccio i la dels exemplaris, en general, la podem explicar amb paraules també de Monteverdi -ibid. p. 290-: *E ancora: la visione è adoperata ai fini d'un presente amatore: Nastagio degli Onesti fa intervenire alla visione la fanciulla amata e ritrosa, che poi facilmente, persuasa dal timore, gli s'arrende. Insomma l'insegnamento della novella boccacesca è proprio il contrario di quello che in un simile racconto avanza Elinando, poi con più fiera austerità il Passavanti. Ed è curioso che nello stesso tempo due scrittori conterranei adoperino la stessa materia ad un intento che sembra quasi volutamente opposto.*

...nos encontramos con la posibilidad de definir la literatura (...) como un conjunto de mensajes de carácter no inmediatamente práctico; cada uno de estos mensajes lo cifra un emisor o autor con destino a un receptor universal, constituido por todos los lectores potenciales que, en cualquier tiempo o lugar, acudirán voluntaria o fortuitamente a acogerlo. Ese mensaje conlleva su propia situación, lo cual implica quem para adquirir sentido, debe instalarse en la peculiarísima de cada lector, constituyendo una situación de lectura apropiada. Por último, la obra literaria, en función de que debe mantenerse inalterada y ser reproducida en sus propios términos, se cifra o escribe en un lenguaje especial cuyas propiedades generales se insertan en las del lenguaje literal, y cuyas propiedades específicas deben investigarse.

Tingueu present que l'*exemplum* és, teòricament, de caràcter eminentment pràctic -en el context del qual depèn- i que arriba a ser catalogat tot traient-lo de qualsevol situació de lectura -en el cas dels *alpha-beta narrationum*-. El seu públic és certament universal. I la seva forma no és pas fixada. Consulti's, per comprovar-ho, l'apart complementari a alguns textos en la present edició. No totes les variants es podem considerar *exempla*. Per tant, el que fa que un *exemplum* deixi de ser-ho o continuï essent-ho és, per damunt de tot, el seu ús, la seva funció. Per aquest motiu és tan difícil de destriar el concepte d'*exemplum* i el de *miracle*, ja que un miracle també admet utilitzacions exemplars. Fet i fet, l'obra que ens ocupa és curulla de narracions titulades *eximpli e miracle*.

El gran problema per definir l'*exemplum* sembla ser que volem analitzar com a gènere perfectament establert allò que es definia més aviat, doncs, pel seu ús. Qualsevol text breu no és un *exemplum*. Però qualsevol text *relativament* breu i amb una funció clarament persuasiva subordinada o subordinable a un discurs superior és susceptible d'esdevenir *exemplar*, de rebre un lloc en les nombroses compilacions com la que estudiem.

No podem considerar l'*exemplum* com una entitat literària *stricto sensu*. És víctima del mateix destí patit per moltes obres que avui dia estudiem com a literàries, però que no hi foren concebudes, perquè, segons afirma Greimas -citat per Lázaro Carreter (1987: 153) -la litera-

tura, en cuanto discurso autónomo que camporta en si sus propias leyes y su especificidad intrínseca, es casi unánimemente negado, y el conceito de 'literariedad' que quería fundarla es fácilmente interpretable como connotación socio-cultural, variable según el tiempo y el espacio humanos.

Si amb Boccaccio hem vist un cas d'utilització d'un *exemplum* de manera molt personal, bo i alterant-ne el significat esperable segons la seva classificació en textos tan ortodoxos i poc originals com el *Recull*, observarem ara, amb Berceo, com hom pot jugar amb la forma malgrat servir fidelitat al contingut.

Berceo tradueix i reelabora. Versifica en castellà fonts en prosa llatina. El que vertebrava els *Milagros de nuestra Señora* de Berceo (ed. Dutton 1980) és l'exaltació de la Mare de Déu. L'obra de Berceo no pretén ser un auxiliar per a predicadors.

Podríem decorar el que diem amb el cas del miracle vuitè dels *Milagros* de Berceo (ed. Dutton 1980: 81-89): *El romero engañado por el diablo*. La història és força coneguda: un pel·legri que fa cap a Sant Jaume de Galícia és assaltat pel dimoni, disfressat de sant Jaume. Corn de bell començament havia comès el pecat de la carn, aquest fals sant li fa creure que, per salvar l'ànima, s'ha de tallar els membres *que facen el fornicio* i, tot seguit, s'ha de suïcidar. El dissortat romeu en fa cabal. Immediatament, el dimoni vol emparar-se de la seva ànima. Hi intervé sant Jaume, per defensar el seu romeu. El plet és resolt per la intercessió de Maria. Tot això és el que conta la font llatina emprada per Gonzalo de Berceo i el que aquest trallada en *cuaderna vía*. L'adaptació formal és la seva gran aportació, el seu senyal d'originalitat.

El text català presenta una reducció interessant: la intervenció de la Mare de Déu no hi és. Tot s'esdevé únicament gràcies a sant Jaume -sant al·ludit en el tema-.

MIRACLE CON SENT JACME RESUSCITÀ UN PELEGRI QUI PER CONSELL DEL DIABLE SE TOLCH LOS GENATIUS E OUCI'S SI MATEX

Iacobi. Hugo Clunacensis:

Segons que recompte Uch de Cruinyet, un pelegrí anave en romeria a sent [Jacme], e en lo camí jac carnalment ab una fembre. E après, lo diable aparech-li en forma de sent Jacme e dix-li que, per lo peccat que havie fet de lla luxúria, que'l romiatge no li valie alguna cosa, mas que's tolgués los genitius e après que se uciés a si matex, e' que, faent açò, que serie perdonat de tots los seus peccats. E lo peregrí, creent que'l diable

BUL

fos sent Jacme, féu e complí les dites dues coses que-l diable li havie manat fer.

Axi con los diables se'n portaven la ànima del dit pelegrí, sent Jacme la'ls tolch e, per mèrits seus, nostre senyor Déus volch que la ànima tornàs al cors del dit pelegrí /126r e rresuscità e li's tornaren los genetius. E après féu vida santa e salvà la ànima.

A banda de l'absència de la Verge, el text català només té alguna petita diferència perament anecdòtica, com és el fet que al romeu de la versió catalana, quan ressucità, "li tornaren los genetius", mentre que al de la versió castellana -d'acord amb l'original llatí (ed. Crane, 1925: 10-12 i Berceo 1980: 87-88)-.

*Era de lo ál todo sano e mejorado
fuera de un filiello qe tenié travesado;
mas lo de la natura quanto qe fo cortado,
no li creció un punto, fincó en su estado.*

(Berceo, ed. de Dutton, 1980: 85).

Comprovem, doncs, com un mateix *exemplum* pot ser redactat com a text marià o no i, sobretot, pot donar lloc a una narració en vers de quasi un centenar i mig de versos o romandre com a rònega i esquifida matèria primera en una compilació d'*exempla*.

Si hoom llegeix la versió de Berceo es veurà com s'hi desenvolupa allò és potencialment narrable: a) els antecedents del personatge central el romeu que caurà víctima de l'*hostis antiquus*; b) el començament del romiatge, amb el proemi del pecat carnal; c) l'aparició del dimoni disfressat i del diàleg que manté amb el romeu -que es diu Guirald-; d) la sorpresa dels companys de Guirald per la seva dramàtica i estranya fi; e) intent per part dels dimonis d'endurse l'ànima del suïcida; f) conflicte entre la host diabòlica i sant Jaume; g) apellació a la Verge; h) descripció de com es desperta el romeu, amb les ferides guarides i la mancança dels seus òrgans sexuals.

Vet ací, doncs, la riquesa, el fruit, que s'ha sabut extreure d'una mateixa anècdota. Bé és cert que el mèrit no correspon -almenys totalment- a Berceo: ell només ha traduït i adaptat a l'esquema formal triat un text llatí en prosa en què ja hi havia tots aquests elements.

D'aquesta manera, un mateix text o una mateixa família de textos podia circular a través de les compilacions de narracions *ad usum prae-dicatorum* i donar lloc a diverses variants dins de la literatura religiosa; però també podien caure en mans profanes, diguem-ne en les d'un Boccaccio o d'un don Juan Manuel. I els resultats eren completament uns altres.

L'*exemplum* és tan complicat de definir com popular i sovintejat era el seu ús. Al cap i a la fi, el sermó constituïa una part important de la vida cultural i pública. Els principals usuaris dels *exempla*, és a dir, els predicadors, es van veure obligats a enginyar un sistema que els ajudés a nedar en l'oceà d'històries d'on pouaven matèria primera per al seu quefer.

Welter (1927: 78-79, n. 23) ens explica com, conscients de la importància dels *exempla*, els predicadors malden per idear aquest auxiliar:

*La chose est surtout vrai quand il s'agit de l'exemplum des recueils à dispositif alphabétique (...). Celle-ci [la bibliothèque minima d'un predicador ambulant] devait comprendre un recueil de sermons pour toutes les circonstances (...), un manuel de distinctions (...), una Summa Auctoritatum, sorte d'encyclopédie de textes tirés de l'Écriture, des Pères, de la philosophie, de la théologie, de l'histoire naturelle (...), et un recueil d'exempla. Ces quatre volumes offraient, il est vrai, au prédicateur tout ce qu'il fallait pour développer le sermon, plan textes, idées, mais il semble bien que le recueil d'exempla primait par son importance les trois autres, car il lui permettait de par son contenu même de ne jamais rester à court, s'il se trouvait à bout d'inspiration et de se tirer toujours d'affaire en cas de controverses ou de discussions soulevées par les auditeurs, surtout dans les régions envahies par l'hérésie*¹³

Bàsicament van crear dos sistemes: un de classificació lògica i un altre d'alfabètica.

El primer consistia en un conjunt de divisions i subdivisions en capítols o rúbriques que servien per a encasellar els *exempla* segons la matèria que tractessin, de vegades tot indicant la font de la qual provenien. Aquestes subdivisions enclouïen una exposició de teologia dogmàtica i moral, de vicis i virtuts dels diversos estaments socials, o de vides de sants ordenades en funció de l'any litúrgic (Welter 1927: 211 i ss.). El segon tipus de classificació, l'alfabètic, presenta *exempla* sobre els mateixos temes que qualsevol *exemplari* i els agrupa sota unes determinades rúbriques,¹⁴ les quals es disposen alfabèticament en funció de la seva primera paraula.

Welter cita un tercer tipus d'estructura, que és la dels reculls d'*exem-*

¹³ Veg. també, com a complement, Crane (1890: LXX - CV) i Brémond *et al.* (1982: 60-66).

¹⁴ Aquestes rúbriques sempre eren en llatí, independentment de la llengua de l'*exemplari* en qüestió.

pla moralitzats, els quals poden participar de les característiques dels dos anteriors.

Un grau més elevat de perfecció entre els exemplaris ordenats per alfabet, et marca justament l'AN, on cada text acaba amb la clàusula '*Hoc etiam valet ad...*', que serveix per a enviar el lector a d'altres rúbriques dins el mateix exemplari. Es tracta d'una innovació que remarca la polisèmia dels exempla: un mateix text pot ser llegit i entès de moltes maneres, en funció d'un interès superior -el del predicador-. Alhora permet a l'investigador de valorar la importància de determinats *exempla*, segons el nombre de remissions que se'n derivin (Brémond et al. 1982: 61-62).

Aquesta estructura es manté també en la traducció angles de l'AN (Besançon, ed. Banks, 1904-1905), bé que de manera simplificada. Normalment, els seus *exempla* no acaben amb l'esmentada remissió, sinó que hi ha rúbriques sense *exempla* que directament remetien el lector a una altra rúbrica. Així, posem per cas, després d'haver llegit la narració dedicada al tema *Perjurium etiam in hac vita punitur*, hom en llegeix una altra que diu: *Perjuria possunt adaptari que supra dicuntur de juramento*. O, després de llegir l'*exemplum* sobre *Peregrinus a Deo remuneratur*, podem llegir: *Peregrino inclinat ymago crucifixui. Supra de miseriocordia*. En l'original llatí, doncs, a més d'aquest sistema hi ha les remissions al final de gairebé cada *exemplum*. Així, en l'AN podem llegir *Papa multipliciter dehonestatur*, que acaba: *hoc valet ad invdiam*.¹⁵

¹⁵ La nòmina dels exemplaris alfabètics es pot trobar en Welter (1927: 290-334, 396-407): a) De la segona meitat del segle XIII i del segle XIV: *Liber exemplorum de Durham*, de Thomas O'Quinn, entre 1275 i 1279; *Tabula exemplorum secundum ordinem alphabeti* (conegut també com *Liber -o Tractatus- exemplorum de habundancia adaptationum ad omnem materiam in sermonibus secundum ordinem alphabeti ordinata*), devers 1277; *Speculum laicorum*, 1279-1292; *Recull del ms. 35 de la Biblioteca Municipal d'Auxerre*, 1277-1297; *Alphabetum Narracionum* d'Arnoldus Leodiensis, entre 1297 i 1308; *Scala Celi*, de Johannis Gobijs, devers 1323-1330; *Sertum florum moralium*, del ms. 13475 de la B. N. de París, cap. a 1346; *Summa Praedicatorum*, de J. Brommyard, entre 1360 i 1368. b) Del segle XV: *Libro de los enxemplos por ABC*, de Clemente Sánchez de Vercial, datat entre 1400 i 1420 -sobre la datació d'aquesta obra i sobre d'altres aspectes també importants, hi ha una aportació fonamental: García García (1975); aquest estudiós en fixa data entre 1436 i 1438-; *Promptuarium exemplorum*, de J. Herolt, de la tercera dècada del segle XV; *Manipulus exemplorum*, de mitjan segle XV; *Alfabetica narracio*, del ms. 138(255) de Biblioteca Real Pauliniana de Münster-Westfalia-, de mitjan segle XV. Veg. també Pfander (1934: 19-29), que fa una útil descripció sumarial dels principals *alphabetum exemplorum*.

Tanmateix, en la traducció catalana desapareix aquest tret, tan innovador que és difícil d'entendre que el *Recull* n'hagi prescindit. Evidentment, d'aquesta manera, tota l'obra perd funcionalitat. Curiosament, però, la versió catalana incorpora títols -que manquen en l'original i en la traducció anglesa-. La pèrduna d'aquest sistema tan pràctic i original de referències creuades és, al nostre parer, significativa i es podria justificar per dues possibles raons, potser no excloents: o bé el text català és versió d'un altre en què ja s'havien perdut aquestes característiques, o bé el nostre *Recull* degué ser concebut més per a la lectura de caire didàctic i de recreació espiritual que no pas per a l'auxili dels predicadors, contràriament al seu original.¹⁶ Observi's, de més a més, que aquests títols són petits resums del continuïtat de cada *exemplum*, com els títols de determinades obres de la prosa novellística coetània a aquesta traducció.¹⁷ Com que al ms. li falten algunes pàgines al començament, ignorem si entre elles hi havia alguna mena d'índex de títols, com el que hem confegit per a la nostra edició.

Pel que fa la resta d'aspectes estructurals, hem de remarcar la manca de pròleg¹⁸ en la versió catalana, en el qual s'explica la utilització de l'exemplari.

Aquest pròleg entra en matèria tot referint-se a la utilitat dels *exempla* i narracions¹⁹ perquè serveixen per a fer entendre i recordar més

¹⁶ Al llarg del segle XIV es desenvolupen els exemplaris moralitzants. En ells, una moralització segueix cada *exemplum*. El cas extrem és el de les *Gesta Romanorum*, on aquests afegitons arriben a ser vertaderament fora de mida. Açò fa pensar que *un autre usage des recueils d'exempla se développe, et même qu'un nouveau public commence à s'intéresser à eux: d'instruments de la prédication, ils deviennent en outre ouvrages de lecture, tant pour l'édification morale que pour le divertissement ou la satisfaction de curiosités historiques* (Brémond et al. 1982: 64). Des d'aleshores ençà, l'*exemplum* començarà a barrejar-se amb d'altres gèneres literaris, com ara les *novelle* de Boccaccio, els contes de Chaucer etc... Aquesta circumstància implicarà, evidentment, una clara modificació, de la seva funció i, per tant de la seva estructura.

¹⁷ Segons Pabst (1967: 24, n. 5), la tradició d'anteposar un argumentum -un resum del contingut- es manté durant l'Edat Mitjana i arriba al Renaixement. "*En la novelística renacentista, como es sabido, el 'argumento' representa casi sin excepción una parte integrante del título*".

¹⁸ Per a un estudi exhaustiu d'aquest exemplari llatí, vg.: Herbert (1910: 423-449), amb l'esmental pròleg transcrip en les pp. 428-429; i Welter (1927: 304-319), amb transcripció del pròleg en les pp. 309-310, n. 61. Tenim present aquestes dues transcripcions en la que donem a peu plana.

¹⁹ *Antiquorum patrum exemplo didici nonnullos ad virtutes fuisse inductos narra-*

fàcilment les ensenyances que expressen. Per això convé que els predicadors tinguin ben a l'abast aquests recursos, que podran emprar en allocucions *ad omne genus hominum*. Ara bé, com que l'abundància dels *exempla* fa que sigui difícil d'aprendre'ls de cor, i seria massa feixuc i engavanador d'arrossegar per ci i per lla el munt de llibres que compondrien una biblioteca bàsica d'aquest tall, Arnoldus Leodiensis es proposa d'arreglar-ne una bona selecció en només un volum, on els disposarà alfabèticament per facilitar-ne l'ús.²⁰ Un mateix *exemplum* pot servir per a ilustrar diversos temes de predicació. Les possibilitats d'aquesta polisèmia -a què ja ens hem referit- també seran indicades perquè no faci nosa al lector l'excessiva multiplicitat de narracions, totes elles utilitzables segons les condicions de l'auditori.²¹

Així, doncs, els textos inclosos apareixen sota rúbriques -temes- en llatí, les quals són ordenades alfabèticament tot seguint la primera lletra de la primera paraula. Els investigadors Brémond, Le Goff i Schmitt afirmen que aquesta classificació equival als comentaris que sobre els *exempla* pot oferir un sermó, per més que els criteris que la sustenten siguin una mica caòtics i un gra massa heterogenis.²²

cionibus edificatoriis et exemplis. (...) Narraciones siquidem et exempla facilius in intellectu capiuntur et memorie firmitus imprimuntur et a multis libencius audiuntur.

²⁰

Sed quia exempla ad dictum officium necessaria omnia retinere cordetenus est difficile, multosque et magnos secum per longa terrarum spacia differe libros nimis grave, volui, divina gracia assistente, multa in hoc uno volumine compilare de diversis tamen libris diversa quedam prout mihi magis placuit extraxi et, ut querenti facilius occurrant, materias diversas cum exemplis sub ordine litterarum alphabeti parare satis ordiante curavi.

²¹

Avertendum etiam quod interdum contingit quod exemplum quod uni materie vel dictioni assignatur etiam aliis vel alii potest non incongrue adaptari ut ad habendum exemplum abstinencie potest quandoque exemplum accidie vel pigricie convenire ratione principii vel medii vel finis exempli. Inveniuntur autem hec in suis locis convenienter assignata, ne lectori displiceat prolixitas et multiplicitas narrationum quia nunc istam nunc illam referre poterit secundum condiciones audiencium ad eorum utilitatem et omnipotentis Dei laudem et honorem qui est benedictus in secula seculorum amen.

²²

Veg. Lecoy de la Marche (1886: 289-309), Murphy (1974: 275-363) i Half (1979: 238). El *thema*, en els sermons, s'enunciava al començament, normalment en llatí, se'l trava de les Escriptures i solia ser només una frase. Tot seguit hi havia el *prothema*, part prescindible, que es dedicava a una mena de *captatio benevolentiae* o a explicar l'estructura del sermó que seguiria. El *prothema* acabava amb una invocació amb la qual es volia atreure la inspiració divina. Seguia una oració -normalment un *parenostre* o una *avemaria*-. A partir d'ací venia tot el procés de dilatació i eixamplament del sermó, tot fent-hi servir diverses tècniques perfectament estudiades - substitució, divisió, argumentació, concordança, metàfora, allegoria... i *exemplum*-.

Al llarg d'aquestes ratlles hem provat de mostrar com els *exempla* es caracteritzen per ser textos clarament oberts, fet palès per llur utilització a voltes contradictòria, segons la intencionalitat dels diversos escriptors. Aquesta llibertat interpretativa amb què es podia tractar els *exempla*, com molt bé ens ha ensenyat Boccaccio, també tenia la seva contrapartida formal: no hi ha *exempla* lligats a formes literàries, sinó que ens arriben sota diversos gèneres -poesia narrativa, prosa etc...-.

BIBLIOGRAFIA

AGUILO I FUSTER, M., ed. (1881) *Recull d'eximplis, gestes e faules e altres lligendes ordenades per ABC, tretes de un ms. en pergamí de començaments del segle XV*, Barcelona, Biblioteca Catalana.

BATTAGLIA, S. (1959) "L'esempio medievale", *Filologia romanza*, VI, fasc. I, Nàpols, pp. 45-82.

BERCERO, G. DE (1980) *Los milagros de Nuestra Señora*, ed. a cura de B. Dutton, Londres, Tamesis Books Limited, 1a ed. 1971.

BERCERO, G. DE (1989) *Los milagros de Nuestra Señora*, edició a cura de Michael Gerli, Madrid, Cátedra.

BESANÇON, E. DE (1904) *An Alphabet of Tales. An English 15th Century Translation of The Alphabetum Narrationum of Etienne de Besançon*, edició a cura de Banks, M. M., Londres, Early English Text Society, 'Original Series', vols. 126, 127.

BOCCACCIO, G. (1976) *Decameron*, edició a cura de Vittore Branca, Florència, Accademia della Crusca, "Scrittori italiani e testi antichi".

BRÉMOND, C. - LE GOFF, J. - SCHMITT, J. C. (1982) "*L'exemplum*", *Typologie des sources du moyen âge occidental*, fascicle 40, Turnhout-Brepols.

BURGAIN, L. (1879) *La chaire française au XII siècle d'après les manuscrits*, París, reed. 1974, Ginebra, Slatkine.

CATEDRA, P. M. (1981) *Dos estudios sobre el sermón en la España Medieval*, Barcelona.

CRANE, TH. F., ed. (1925) *Liber de Miraculis Mariae*, Cornell University, New York, Studies in Romance Language and Literature, vol. I.

CRUEL, R. (1879) *Geschichte der deutschen Predigt im Mittelalter*, Detmold.

DEYERMOND, A. (1980) "The Sermon and its Uses in Medieval Castilian Literature", *La Corónica*, VIII, 2, pp. 126-145.

FAULHABER, CH. (1972) *Latin Rhetorical Theory in Thirteenth and Fourteenth Century Castile*, University of California, Publications in Modern Philology, vol. 103.

GROULT, P. (1968-1969) "Sánchez de Vercial y su 'Libro de los enxemplos por ABC'", *Cuadernos del Sur* 10, pp. 1-33.

HAUF, A. (1979) "El ars praedicandi de Fr. Alfonso d'Alprão, OFM. Aportación al estudio de la teoría de la predicación en la Península Ibérica" *Archivum Franciscanum Historicum* 72, 233-329.

HAUF, A. (1990) *D'Eiximenis a Sor Isabel de Villena. Aportació a l'estudi de la nostra cultura medieval*. Barcelona, Institut de Filologia Valenciana-PAM 'Biblioteca Sanchis Guarner, núm. 19'.

HERBERT, J. A. (1910) *Catalogue of Romances in the Department of Manuscripts in the British Museum*, vol. III, Londres.

KASCHNITZ, M. L. (1964) "Der Mönch Benda", *Lange Schatten*, Munic, DTV, 57-66.

LAZARO CARRETER, F. (1987) "La literatura como fenómeno comunicativo", dins J. A. Mayoral, ed.: *Pragmática de la comunicación literaria*, Madrid, Arco/Libros SA, 151-170.

LECOY DE LA MARCHE, A. (1886) *La Chaire française au moyen âge*. París.

MONTEVERDI, A. (1913) "Gli esempi dello Specchio di vera penitenza. Parte prima". *Giornale storico della letteratura italiana* 61, pp. 267-345.

MONTEVERDI, A. (1914) "Gli esempi dello Specchio di vera penitenza. Parte seconda", *Giornale storico della letteratura italiana* 63, pp. 240-290.

MURPHY, J. J. (1974) *La retórica en la Edad Media. Historia de la retórica desde san Agustín hasta el Renacimiento*, México, Fondo de Cultura Económica.

OWST, G. R. (1926) *Preaching in Medieval England. An Introduction to Sermon and Manuscripts of the Period 1,350-1,450*. Cambridge, University Press.

OWST, G. R. (1933) *Literature and Pulpit in Medieval England. A neglected Chapter in the History of English Letters and of the English People*, Oxford, Basil Blackwell, reed. 1966.

PABST, W. (1972) *La novela corta en la teoría y la creación literaria*, Madrid, Gredos.

PACHECO, A. - BOVER, A., eds. (1982) *Novelles amoroses i morals*, Barcelona, Edicions 62 i la Caixa, MOLC núm. 73.

TURMEDA, A. (1984) *Disputa de l'ase*, edició a cura d'Els Nostres Clàssics, amb introducció de Marçal Olivar, Barcelona, Barcino, 'ENC', primera ed. 1928.

VITRY, J. DE (1890) *The 'Exempla' or Illustrative Stories from the Sermons*

Vulgares of Jacques de Vitry, edició a cura de Th. F. Crane, Londres, Publications of the Folk-lore Society.

WELTER, J. TH. (1927) *L'exemplum dans la littérature religieuse et didactique du moyen âge*. Paris-Tolosa.

POJĘCIE EXEMPLUM Z PERSPEKTYWY KATALOŃSKIEGO ZBIORU PRZYKŁADÓW Z XV WIEKU.

(Streszczenie)

Na podstawie katalońskiego piętnastowiecznego zbioru przykładów *Recull d'exemplis, gestes e faules e altres lligendes ordenades per ABC* (wyd. Aguiló 1881), autor niniejszego artykułu próbuje udowodnić tezę, że *exempla* nie reprezentują określonego gatunku literackiego, lecz charakteryzują się dużą dowolnością struktury i jako takie definiują się przez użycie, a nie przez formę.